

М. Хаустова, доцент кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

До поняття правової системи

Категорія «правова система» широко запроваджена в науковий обіг з 80-х років ХХ ст., хоча зарубіжні дослідники вже давно й активно оперують цим поняттям. Автори монографії, спеціально присвяченої дослідженню правової системи, включали до складу правової системи норми й інститути, принципи, юридичні установи (правотворчі й правозастосовчі), правову свідомість, правову культуру, правотворчість, правореалізацію, правопорядок¹.

Становленню теорії правової системи у вітчизняній юридичній науці передувала дискусія про «широке» та «вузьке» праворозуміння, коли представники широкого «праворозуміння» всупереч «вузькому» (правосукупність норм, встановлених чи санкціонованих державою) запропонували розуміння права як єдності правових норм і правосвідомості або єдності правових норм, правосвідомості та правовідносин. Як підкреслює М. І. Матузов, саме висунення ідеї правової системи об'єктивно стало свого роду мовчазним компромісом між прихильниками вузького й широкого розуміння права, тому що ті, хто прагнув включити в нього крім норм низку інших елементів, одержували можливість усі ці реалії відбити. У такому контексті концепція правової системи становила вдалий «вихід зі становища», оскільки для більш об'ємної інтерпретації права треба було розробити нову категорію². Так, П. М. Рабінович вважає, що для більш адекватної характеристики права як складного соціального утворення могло б бути використано поняття правової системи. Із цього висновку випливає, що правова система — це якийсь аналог, синонім права в його широкому трактуванні³. Найбільш широке розуміння правової системи обстоє і В. С. Нерсисянц, який визначає право-

¹ Правовая система социализма: В 2 кн. — Кн. 1: Понятие, структура, социальные связи / Под ред. А. М. Васильева. — М., 1986. — С. 14.

² Див.: Матузов Н. И. Право как центральный элемент и нормативная основа правовой системы // *Вопр. теории гос-ва и права: Личность, право, правовая система*. — Саратов, 1988. — С. 20.

³ Див.: Рабинович П. М. *Основи загальної теорії держави та права*. — К., 1995. — С. 147.

ву систему як наукову категорію, що надає багатомірне відображення правової дійсності конкретної держави¹.

Підводячи підсумок різним підходам, С. С. Алексєєв вперше зазначив, що правова система: а) є частиною суспільної системи; б) є єдністю позитивного права й тісно пов'язаних і взаємодіючих з ним юридично значущих реалій — юридичної практики, правової ідеології тощо. У цьому розумінні правова система є частиною більш широкого поняття — «правова дійсність», яке охоплює всі без винятку існуючі в суспільстві правові явища; в) існує в суспільствах з більш-менш розвинутою державною організацією, які можна вважати націями в сучасному їх значенні і де відповідно встановлюється своє, національне право; г) має суттєве значення для характеристики права тієї чи іншої країни, має територіальний вимір, обумовлений тим, що за загальним правилом чинність правової системи окремої країни обмежується певною територією, на яку поширюється суверенітет цієї держави; д) є історичним правовим явищем².

У правовій системі необхідно бачити соціальний, конкретно-історичний і політичний зміст. Тому в рамках загальної теорії права правову систему розуміють передусім як одну з підсистем суспільства поряд з економічною, політичною, релігійною та ін. Такий кут зору зумовлює вивчення її у зв'язку і взаємодії з зовнішнім середовищем (тобто соціальними чинниками, що визначають його розвиток і функціонування). З огляду на це термін правова система є загальноприйнятим в історичних, політичних, правових дослідженнях, у порівняльному правознавстві минулого й сьогодення, де порівняння як основний метод дослідження припускає погляд на інші, «зовнішні» стосовно даного правові системи або їх елементи.

Соціальна сутність правової системи полягає в тому, що вона виражає баланс інтересів різних соціальних груп, прошарків суспільства, які дістають відбиття у праві, законах та інших її частинах у вигляді узгодженої волі учасників суспільних відносин, що спирається на можливість владного примусу до належної поведінки й покарання порушників юридичних приписів. Ось чому правова система виступає найважливішим стабілізуючим та організуючим чинником³. Важливою за

¹ Див.: напр.: Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2002. – С. 243–248.

² Див.: Алексєєв С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. – М., 2001. – С. 168.

³ Див.: Тацій В. Я. Значення юридичної науки у формуванні правової системи України // Вісн. Акад. прав. наук України. – Х., 2002. – № 26. – С. 5–26.

сучасних умов стає здатність правової системи до накопичення, зберігання й передачі відповідної інформації, що дає підстави стверджувати, що вона є особливим різновидом соціально-правової пам'яті¹.

Категорія «правова система» була впроваджена в юридичну науку для позначення права як системного явища з метою його аналізу у взаємозв'язку і взаємодії складових структурних елементів. Із найширших теоретичних позицій правова система характеризувалася насамперед як складне збірне поняття, що відбиває всю сукупність існуючих у суспільстві юридичних явищ, весь арсенал правових засобів². Поняття «правова система» сформувалось як результат застосування системного підходу до дослідження правової реальності. Як зазначає Н. М. Оніщенко, «використання системного методу в юридичній науці зумовлене загальною потребою аналізу й узагальнення складних соціально-правових явищ з урахуванням особливостей не тільки самого предмета дослідження, а й цілої низки суміжних понять. Значний обсяг наукової інформації у багатьох галузях знань потребує комплексності досліджень, ретельної систематизації наукового пізнання»³. Взаємозв'язок елементів правової системи, їх функціонування зумовлюють існування правової системи, адже в розрізненому вигляді вона існувати не може. Тому при дослідженні цієї категорії доцільними є застосування системно-структурного підходу, вивчення правової системи як у цілому, так і по частинах. Системний підхід у такому випадку є одним з інструментів дослідження об'єкта як складного явища, що містить елементи, взаємозв'язок між якими забезпечує їх цілісність.

За допомогою правової системи розширилися можливості на шляху до цілісного пізнання правової реальності на основі включення у цей процес світоглядного пізнання⁴. Інша справа, що складники правової системи розглядаються як неоднакові за своєю питомою вагою, значенням, роллю, функціями, ступенем самостійності⁵. Варто підкреслити й наступне, певною мірою телеологічне визначення правової системи, в якому останню розуміють як цілісну сукупність взаємозалежних і взаємодіючих

¹ Див.: *Карташов В. Н.* Введение в общую теорию правовой системы общества. – Ярославль, 1996. – Ч. 2. – С. 61.

² Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х., 2002. – С. 211.

³ Див.: *Оніщенко Н. М.* Правова система: Проблеми теорії. – К., 2002. – С. 46–51.

⁴ *Мірошниченко М.* Системно-інформаційний підхід у контексті методологічного забезпечення наукового аналізу проблем теорії правової системи України // *Право.* – 2007. – № 6. – С. 22–25.

⁵ *Матузов Н. И.* Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – С. 13.

правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, покликаних особливими засобами й методами поєднувати людей у єдиний соціум і регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства і його прогресивного розвитку¹.

Існує певна специфіка інтерпретації поняття «правова система» зарубіжними правознавцями. Розглядаючи ознаки, що відрізняють правову систему від інших систем, англійський юрист Д. Ж. Рац вважає, що, по-перше, правові системи мають загальний характер, і по-друге, що вони є відкритими, оскільки містять норми, мета яких — уведення в дію соціальних норм, які не є частиною правової системи². Значного поширення в зарубіжній літературі набула концепція самореферентних закритих правових систем, особливості яких вбачається в тому, що вони не можуть безпосередньо регулювати соціальну поведінку, а натомість формулюють правила й рішення щодо внутрішньої правової репрезентації соціальної реальності³.

Цікаву характеристику правової системи дає американський юрист Л. Фридмен, переконуючи, що не проходить і дня й навіть години без взаємодії людини з правом у найширшому значенні слова⁴. Правова система всюдисуща, хоча найчастіше її присутності ми не помічаємо. Вона безперервно змінюється, однак її складові частини зазнають змін з різними швидкостями, і жодна з них не змінюється настільки ж швидко, як інша. Втім існують якісь постійні, довгоживучі елементи — принципи системи, які були присутні в ній завжди (і в минулі століття) і будуть такими впродовж тривалого часу, надаючи їй необхідної форми й визначеності в цілому⁵.

Однак кожне з цих трактувань зумовлене класичним розумінням правових систем. Тому не випадково, що різноманітні концепції правових систем активно використовують ідеї, концепції й поняття, запроваджені в науковий обіг видатним французьким компаративістом Р. Давідом, який розглядав правову систему як однопорядкове за ознакою системності, взаємопов'язане з іншими суміжними системами явище⁶.

¹ Российское государство и правовая система: Современное развитие, проблемы, перспективы / Под ред. Ю. Н. Старилова. – Воронеж, 1999. – С. 310.

² Цит. за: Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; За заг. ред. В. С. Журавського. – К., 2003. – С. 24.

³ Див.: Бусова Н. А. Модернизация, рациональность и право. – Х., 2004. – С. 54–60.

⁴ Див.: Фридмен Л. Введение в американское право. – М., 1992. – С. 7–8.

⁵ Там само.

⁶ Див.: Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М., 1999. – С. 177.

Дослідник, зокрема, пропонував концентрувати увагу переважно на процесах, що відбуваються всередині правової системи, насамперед на взаємодії суб'єктів, безпосередньо пов'язаних із правотворчістю і право-реалізацією.

Отже, правова система — це поняття складне й багатопланове, що включає в себе цілий комплекс компонентів, які нормативно-організуюче впливають на суспільні відносини. На думку французького вченого Ж. Карбоньє, правова система є вмістищем, осередком різноманітних юридичних явищ, які існують у суспільстві в той самий час на тому ж просторі. Він зазначає, що юридична соціологія вдається до поняття «правова система», щоб охопити весь спектр досліджуваних нею явищ¹.

У кожную історичну епоху, в кожній цивілізації, в кожній країні право відрізняється суттєвою своєрідністю. Вихідне значення при розгляді цієї своєрідності, як зазначає С. С. Алексєєв, має поняття національної правової системи, яке розглядається в єдності з іншими конститутивними правовими явищами даного суспільства (країни) як історично конкретного соціального організму². Автор підкреслив існування поняття «національна правова система» як конкретно-історичної реальності, що перебуває у складних взаємозв'язках та взаємодії з іншими частинами даного суспільства: з певними економічними відносинами, державою, мораллю, культурою — усім комплексом соціальних інститутів та цінностей. Таким чином, С. С. Алексєєв визначає, що неможливо розглядати існуюче «право» як юридичне явище зовні та незалежно від державних кордонів. Національна правова система відбиває єдність економічного базису, виступає одним із проявів державного суверенітету країни. Національна правова система вбирає особливості економічного, політичного, історичного та національного розвитку країни, існуючі в ній суспільно-політичні традиції, специфіку культурної та моральної сторін життя суспільства, національного побуту, правових традицій та мислення.

Аналізуючи різні визначення та підходи до зазначеної категорії, найбільш доцільним є формулювання поняття «правова система» — як право, узятє в цілісно-понятійному, розгорнутому та функціональному стані³. Інакше кажучи, право існує, формується й функціонує у вигляді

¹ Див.: *Карбоньє Ж.* Юридическая социология: Учебник. – М., 1986. – С. 197, 276–277.

² Див.: *Алексєєв С. С.* Общая теория права: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2008. – С. 84.

³ Див.: *Тихомиров Ю. А.* Курс сравнительного правоведения. – М., 1996. – С. 5.

правової системи. Відповідно і правову систему можна розуміти як цілісний і структурований комплекс правових явищ, що функціонує для врегулювання суспільних відносин, досягнення певного соціально значущого результату.

Досить поширеним треба визнати підхід С. С. Алексєєва до цієї проблематики, який підкреслює, що частинами (елементами) правової системи є: а) об'єктивне (позитивне) право як сукупність загальнообов'язкових норм, виражених у законі, інших визнаних державою формах позитивного права; б) правова ідеологія — активна сторона правосвідомості; в) судова (юридична практика)¹. Тут підкреслюється, що саме через правову систему та її елементи відбувається немов би «ув'язування» позитивного права з державою, її органами, з усією політичною структурою даного суспільства. Саме через неї при розгляді позитивного права включаються правотворчі, законодавчі установи, а також правотворчі органи, органи правосуддя, інші правоохоронні установи, вся політична система країни². Результатом дії правових систем є упорядкування суспільних відносин згідно з об'єктивними вимогами дійсності. Як зазначає С. О. Маркова-Мурашова процес правового регулювання як єдина функція правової системи забезпечується взаємодією трьох компонентів: свідомості (ідеального), діяльності (реальної) та правил поведінки (формалізованих моделей, які містяться у законодавстві або судовій практиці). Як би не відрізнявся їх зміст та взаємодія в різних країнах, названі три елементи завжди присутні, а їх взаємодія так або інакше забезпечує функціонування кожної правової системи³.

В. М. Синюков з позицій свого дослідження визначає правову систему як соціальну організацію, що включає в себе основні компоненти національної правової культури⁴. Він пропонує ще одне бачення сутності та структури правової системи. Вчений доповнює її деякими новими елементами, які в принципі охоплюються існуючим широким тлумаченням і розумінням розглядуваного явища, але не завжди називаються при переліку основних рис та ознак обумовленої реальності. До таких елементів він, зокрема, відносить регіональну й місцеву правову інфраструктуру,

¹ Див.: Алексєєв С. С. Право: азбука – теорія – філософія: Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – С. 46–47.

² Там само.

³ Див.: Маркова-Мурашова С. А. Правовая система: проблемные аспекты эволюции // История государства и права. – 2007. – № 8. – С. 2–3.

⁴ Див.: Синюков В. Н. Российская правовая система. – Саратов, 1994. – С. 165.

системи й підсистеми нагляду, контролю, профілактики порушень, правового інформування і правових комунікацій, юридичного утворення, підготовки й перепідготовки кадрів, відтворення і зберігання правової ідеології (НДІ, центри, фонди, культурні співтовариства та ін.)¹.

Насамперед відзначимо, що в літературі трапляються судження, з яких можна зробити висновок про «безмежний» зміст поняття «правова система», коли в неї включаються сторонні, тобто не властиві їй елементи. Яскравим прикладом такого підходу є позиція О. І. Харитонової й Є. О. Харитонова, що як елементи правової системи виділяють: 1) право як сукупність створюваних й охоронюваних державою норм; 2) законодавство як форму вираження цих норм (нормативні акти); 3) правові установи, що здійснюють правову політику держави; 4) судову й іншу юридичну практику; 5) механізм правового регулювання; 6) правореалізаційний процес (включаючи акти застосування й тлумачення); 7) права, свободи й обов'язки громадян (право в суб'єктивному розумінні); 8) систему складних і функціонуючих у суспільстві правовідносин; 9) законність і правопорядок; 10) правову ідеологію (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правову культуру тощо); 11) суб'єктів права (індивідуальних і колективних), які організують і приводять у дію весь правовий механізм; 12) систематизуючі зв'язки, що забезпечують єдність, цілісність і стабільність системи; 13) інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, законні інтереси та ін.), що утворюють немов інфраструктуру правової системи².

Такий підхід претендує на гранично повне окреслення обсягу поняття й характеризує правову систему як складне утворення в єдності всіх його можливих складових частин, але разом з тим з певною надмірністю кількості складових елементів. Проте за визначенням до правової системи не можуть належати виключно всі можливі правові явища, оскільки це суперечить основній її функції стосовно навколишнього середовища — спрощення складності правової реальності та й самому способу конструювання системи як певної ідеальної моделі цієї реальності³. Проти включення в це поняття всіх без винятку юридичних ка-

¹ Див.: *Синюков В. Н.* Российская правовая система. – Саратов, 1994. – С. 165.

² Див.: *Харитонова О. І., Харитонов Є. О.* Порівняльне право Європи: основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. – Х., 2002. – С. 26–27.

³ Див.: *Бусова Н. А.* Модернизация, рациональность и право. – Х., 2004. – С. 123.

тегорій, всієї правової дійсності виступає Л. С. Явич, стверджуючи, що було б необачно вважати елементами правової системи соціальні чинники, які безпосередньо впливають на правоутворення та правореалізацію, але не становлять їх безпосереднього змісту¹.

Так, М. М. Байтін визначає правову систему як «сукупність внутрішньопогоджених і взаємозалежних класово однорідних і спрямованих у кінцевому підсумку до загальних цілей правових явищ, кожне з яких у рамках єдиної структури виконує свою специфічну службову роль». З погляду В. К. Бабаєва, правова система включає «сукупність взаємозалежних, погоджених і взаємодіючих правових засобів, що регулюють суспільні відносини, а також елементів, що характеризують рівень правового розвитку тієї чи іншої країни»². Таке тлумачення виходить за межі винятково формального підходу до правової системи, але не дає конкретного уявлення про неї в силу необхідності з'ясування змісту того, що входить у «рівень правового розвитку».

В основі різних за змістом визначень правової системи лежать різні праворозуміння, різні підходи до питання, що є «ядром» правової системи, її стрижнем.

Відповідно до принципу єдності логічного й історичного загальна дефініція правової системи повинна відображати реальну історію й різноманітність форм права. Як влучно зауважив А. В. Міцкевич, терміном «праворозуміння» позначають, по суті, не тільки саме поняття права і тим більше не тільки його визначення. Воно містить низку інших загальнотеоретичних правових категорій і понять, що охоплюють усю систему правових явищ, а також філософських і соціологічних категорій, що виражають зв'язки й опосередкування права та інших соціальних явищ³. Тому дослідження правової системи повинне охоплювати, поперше, систему поглядів, ідей, подань, теорій, тобто праворозуміння в певний історичний період; по-друге, аналіз нормативної основи, її структури; по-третє, систему здійснення права.

На думку М. І. Матузова, таким ядром правової системи є право й законодавство, що його виражає, яке встановлюється державою (нормативістський підхід)⁴. Усі елементи правової системи мають той чи

¹ Див.: Явич Л. С. Сущность права. – Л., 1985. – С. 41.

² Бабаев В. К. Правовая система общества // Общая теория права: Курс лекций / Под ред. В. К. Бабаева. – Н. Новгород, 1993. – С. 85.

³ Див.: Мицкевич А. В. Общее «нормативное» понятие права и его место в марксистском правопонимании // Сов. государство и право. – 1988. – № 6. – С. 11.

⁴ Див.: Матузов Н. И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987. – С. 13.

інший ступінь нормативності, адже багато хто з них є похідними від права, правових норм, його складників. Тому вважають, що право — це нормативне підґрунтя всієї правової системи. Воно виступає центральною сполучною ланкою останньої; норми права породжують правовідносини; правовідносини служать формою реалізації юридичних норм.

В. Д. Перевалов доводить, що центральною ланкою правової системи є суб'єкт права, носій прав та обов'язків, який творить право на підставі правових імперативів суспільства (соціетарний підхід до права)¹. На суб'єктах права як єдиному елементі правової системи наполягає Л. А. Луць, оскільки лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети й реалізації функцій². Прикладом антропологічного підходу до сутності правової системи є бачення, що у правовій системі злилися воедино природні потреби людей з їхніми думками, волею, почуттями, з правовими традиціями й арсеналом техніко-юридичних засобів, вчинками, діяльністю їх об'єднань³.

М. І. Матузов і О. В. Малько підкреслюють, що, крім права як стрижневого елемента, правова система містить безліч інших додатків, як-от: правотворчість, правосуддя, юридична практика, нормативні, правозастосовчі та правотлумачні акти, правовідносини, суб'єктивні права й обов'язки, правові установи (суди, прокуратура, адвокатура), законність, відповідальність, механізми правового регулювання, правосвідомість та ін.⁴

В. М. Синюков з позицій свого дослідження визначає правову систему як соціальну організацію, що містить основні компоненти національної правової культури⁵, крім того, автор пропонує включати до правової системи правоохоронні відомства й організації. О. М. Васильєв як елемент правової системи виділяє правоохоронні, правозастосовчі, державні органи, призначені для реалізації й захисту права, боротьби з його порушеннями⁶.

¹ Див.: *Перевалов В. Д.* Правовая система общества // Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. М. Корельского и В. Д. Перевалова. – М.: Юристъ, 1997. – С. 134–142.

² Див.: *Луць Л. А.* Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2005.

³ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. В. К. Бабаева. – М., 1999. – С. 548–549.

⁴ Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М., 2004. – С. 179.

⁵ Див.: *Синюков В. Н.* Российская правовая система. – Саратов, 1994. – С. 165.

⁶ Правовая система социализма. Понятие, структура, социальные связи / Под ред. А. М. Васильева. – М., 1986. – Кн. 1. – С. 39–44.

Українські вчені 90-х років ХХ ст. зазначали, що елементами, які входять до правової системи України, є система права, правова політика, правова ідеологія і юридична (правова) практика, зокрема правотворча, правозастосовна, правоохоронна. Поряд із цим до правової системи також входять споріднені з нею явища: норми і принципи міжнародного права, соціальні норми, санкціоновані державою¹. Н. М. Оніщенко включає до правової системи право й законодавство, що його втілює, юридичні установи та юридичну практику, суб'єктивні права й обов'язки, правовідносини, правову ідеологію та ін.²

Як уже зазначалося, усі елементи правової системи є тісно пов'язаними один з одним, взаємозалежними, втім мають і відносну самостійність. Усі вони виконують загальні і специфічні функції у правовій системі, характеризуються єдністю й розходженням, сприяють ефективності дії всього розглянутого утворення. Отже, орієнтуючись на методологічний арсенал системного підходу, необхідно вирізнити такі складники в дослідженні правової системи: суб'єктний; нормативний; інтелектуально-психологічний; діяльнісний; результативний.

Суб'єктний рівень виокремлюється, щоб підкреслити значення саме суб'єктів права єдиних системоутворюючих у певному сенсі матеріальних чинників правової системи. Саме людина є первинним суб'єктом права, здатним до активної духовної і практичної діяльності³.

Дослідження нормативного рівня правової системи спрямовано безпосередньо на норми права, що виступають її елементом.

На інтелектуально-психологічному рівні правової системи формується правосвідомість конкретної людини й суспільства в цілому. Як підкреслює Н. М. Оніщенко, правосвідомість — це насамперед ставлення людей до права⁴.

Діяльнісний рівень охоплює всі юридично оформлені зв'язки й відносини, форми реалізації права, різні види правової поведінки людей, правотворчу і правозастосовну діяльність держави й суспільства. Правова діяльність опосередковується правовими відносинами. У правовій

¹ Див.: *Погорілко В., Малишко Л.* Правова система – система законодавства суверенної України // *Право України.* – 1993. – № 9–10. – С. 10.

² Див.: *Оніщенко Н. М.* Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії правової науки // *Правова держава.* – К., 2000. – Вип. 11. – С. 62–64.

³ Див.: *Бачинин В. А.* Філософія права: Конспект лекцій. – Харьков, 2002. – С. 104–107.

⁴ Див.: *Оніщенко Н. М.* Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К., 2002. – С. 53–55.

системі вони виконують роль універсальної форми (засобу) упорядкування суспільних відносин.

Результативний рівень правової системи характеризує, з одного боку, наскільки людина як суб'єкт права освоїла правову дійсність, як вона «живе» в ній, а з другого боку — як сформувалися й наскільки ідентичні інтересам індивіда й суспільства різного виду режими і стани, що дозволяють уявити собі певні результати дії юридичних норм (законність, правопорядок).

Отже, необхідно підкреслити, що створення правової системи України як суверенної держави є досить актуальною проблемою як у теоретичному, так і у практичному сенсі. При цьому має йтися про правову систему, яка б засновувалась на національно-історичних цінностях, урахувала б соціально-економічні й політичні реалії сьогодення. Саме завдяки таким сучасним ознакам національна правова системи України змогла б увійти до сім'ї правових систем країн ЄС та інших цивілізаційних держав світу.